

«За тридцать мне. Мне страшно по ночам.
Я простыню коленями горбачу,
Лицо топлю в подушке, стыдно плачу.
Что жизнь растратил я по мелочам,
а утром так же ее трачу.
Когда б вы знали, критики мои,
чья доброта безвинно под вопросом,
как ласковы разносные стабы
в сравнение с моим собственным
разносом...».

Евг. ЕВТУШЕНКО.
«Братская ГЭС».

Соңымыз Лермонтов пен Шоқан жасынан өтіп, алдымыз Пушкин жасына таяп қалсақ та бізді әлі жас деседі. Біз оған реңжімейміз. «Толғағы жеткен күні» талантты, қуатты лек келер, біз келдік, көні жол бер деп, сонда біз де жас аталудан қалармыз. Әзірге жұрт пікірі іріктеп алған, баспасөз бетінде жиі-жиі аталатын жастардың «ресми» тізімі бар. Ол прозада — Сайын мен Қалихан, Рамазан мен Қабдеш, Сәкен, Жайсаңбек, Әбіш, Мағзом мен Бек, Дүкенбай мен Шәрбәну (бұл тізімде атау тәртібі автордың талант дәрежесінің айғағы емес, әрине); поэзияда — Мұқағали мен Олжас, Қадыр мен Жүмекен, Сағи мен Тұманбай; ғалым сыншылардан — Мұхтар Мағауин мен Асқар Сүлейменов, Зейнолла Серікқалиев пен Ғымғали Нұрғалиев, Қомақты тізім. Күдігінен үміті мол есімдер. Бір біріне ұқсамайтын айқын талап иелері. Өз басымы осы құрдастарымнан көпті күтем. Әрқайсысының өр туындысын шыққан-шыққанынша қадағалай оқып, табысына қуанып, өттеген-айына автордың өзіндей өкініп отыратын жай бар.

Сайын мен Қалихан ә деп бастағаннан өз ауылдастарының қызық өмірін қызықтаумен келеді. Екеуіне ортақ бір қасиет — екеуі де кейіпкерлеріне жаны ашып, ұнатып өмірлене жақсы көріп отырып жазады. Бұлар кейіпкерін жағымды-жағымсыз деп жікке бөліп, бірін тым ақ, тым пәк, екінші жағын тым қара ғып, адамзат бойындағы күллі мерезді соның басына үйіп-төгіп, шындықтан шалғай кетпейді. Биыл ғана ілкі жинағы оқырман қолына тиген Қабдеш сол Сайын мен Қалиханға жақын. Оның әңгімесінде жылы леп, адамшылық лебі мол. Ұтымды, көркем детальдар көптеп ұшырайды. Ал «Қаздар қайтып барады» деген көлемді әңгімесінен лирикалық сарын аңғарылады.

Жазушы міндетін әркім әрқалай түсініп жүр. Біреулер, қызықты бір оқиға тауып алып, соны бастан аяқ баяндап берсек жетеді дейді; біреулер, өмірде бір көрген, өзі қатысқан оқиғаны қағазға түсіргеніне мән. Ондай шығармаларда анализ, синтез, тереңдік бола бермейді. Ондай жазушы өмірлік «шикі материалды» иленбеген, өңделмеген, пішілмеген, тігілмеген, өшекейленбеген терідей оқырманның үстіне өкеп «жаба» салады. Әдебиетті солай түсінетін жазушымен мен қазір дауласпақ емеспін. Біреулер таба алмай жүрмейді, жаза алмай жүреді. Біреулер жаза алмай жүрмейді, таба алмай жүреді. Екеуі де ізденуші. Енді біреулер таба да алмайды, жаза да алмайды, бірақ жаза береді, жаза береді...

Атамзаманнан белгілі қағида: жазушы өз дәуірінің бел баласы, ыстығына күйіп, суығына тоңатын алдыңғы қатарлы азаматы. Ол көп көреді, көп біледі. Өмір — оның лабораториясы. Сол лабораторияда ол талмай іздеп жаңалық ашады. Сонда ғана жазуға отырады. Ол не туралы жазуды айқын біледі.

«Жалпандағы жалғыз ұй» Сәкеннің шын қаламгер екенін танытты. Кең тынысты бұл романның бірден-бір кемшілігі бар десек — ол жағымды кейіпкерлерінің еш кемшіліксіздігі, шаң жұқпастығы. Бұ да жүре-бара түзелер мүкіс екендігі мәлім.

Болашағынан үміт күтер жастың бірі Жайсаңбек. Өткен жылы «Жұлдыз» журналында шыққан әңгімелер циклін оқып қатты қуанғаным бар. Өміршең юмор, шыншыл сыр, өдемі тіл әңгімелер авторының аяқ алысын байқат-

ЖАС АҚЫН-ЖАЗУШЫЛАРДЫҢ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ КЕҢЕСІ ҚАРСАҢЫНДА



М Е Н І Ң Қ У Р Д А С - Т А Р Ы М

қан. Жайсаңбектің «Торғай толғауы» атты дилогиясының бірінші кітабына да сол әдемі юмор, ұшқыр тіл, суреткерлік көзқарас тән еді. Ептеп өтірік айтып қоятыны бар, тентектеу бала Нұрлан, қиын тағдырлы Қараменді, адуынды Күнзила, қасіретті Бөтес, бойжеткен сулу Ақзейнеп оқырман көкейінде қалып қойған. Колхозда жалғыз трактор бар. Ол қыстай МТС-та жөндеуде жатады. Аудан мен ауыл ортасында шағын өзен өтеді. Өзен дерлік өзен де емес. Қар суымен бұрқырап бір-ақ күн тасиды да жаздай кеуіп жатады. Дәл со өзен тасыған күні трактор да жөндеуден өтіп, ауылға келеді. Сол трактор жыл сайын сол өзенге ұрынып, жыл сайын өте алмай жатқаны. Күлкілі де әдемі деталь. Кейіпкерлердің сезуарлығы, сюжетке байланысы жоқ кейбір жанама хикаялар (Қарамендінің әңгімесі, израил қызы туралы, Аманкелдің аты туралы хикая), кейбір тараулардың жеңіл жазылып, кейбір шиеленістің оңай шешіліп кетуі сияқты бірлі-жарым олқылығы болған. Көп түйіннің шешімін, көп түйткілдің жауабын екінші кітаптан күткен едік.

Кітап аты «Сарыарқаның сүйіктісі». «Бдырап кеткен елдің бірлігін күшейту үшін Махамбет: сендер қазақ деген ұлы халқысыңдар, терезесі тең, ерікті ел болуларың керек. Исатай сынды батырдың туын берік ұстап күреске шығындар. Дегенмен, кей туыстарымыз өзінің қазақ екенін ұмыта береді. Олай істеу жаман әдет екенін, ұлтын аранға баламауын, алтыбақан алауыз болмауын, жеке басының мүддесі үшін халқының болашағын айырбастан жібермеуін ұғындыруымыз шарт. Өйткені келмегендерді алапестей аластау қажет. Ел үшін, елдік күш күрес — ізгілік сезім тұтатады. Оның артында отаншылдық тұрады. Ақын патриотизмінің күші...».

Мектеп оқушысы Нұрлан шығармасын да солай жазады. Оны оқып алып, сауатсыз сөйлемдердің астын сылып стиль қателерін түзетіп «екі» қоюдың орнына мұғалім Жағыпардың «тізесі дірілдеді». Шұбар беті күлгінденіп, тұз көзденіп барады. «Роман осылай басталады да бар оқиға осы бір шығарманың (сочинение) төңірегінде айналып жү-

реді де қояды. Ауылдағы сауатсыз қатындардан бастап обком секретарына дейін Нұрланның сол сөздерінен цитата келтіре сөйлеп, қым-қуыт араласады да кетеді. Кітаптың орта тұсында Нұрлан мен оның Алтынторы деген жолдасы интернеттың суық бөлмесінде аш отырып бұл мәселе туралы былай сөйлеседі:

- Саған айттырған қыз барын және білесің?
- Тиыштық па?
- Соның өзі.
- Қазір баяғы заман емес.
- Әдебиет пен тіл жөнінен мұғаліміне қарсы шықты дейді.

- Сонда оларға керекі осы екеуін де ұмыту ма?
- Тарихты теріс түсінеді — дейді.

— Өзің ойлашы. «Ақын адамның төл парызы ана тілінің бар құпиялы сырғына қанық болу. Ешбір ақын, ешбір ақын да ана тілінің қадір-қасиетін түбегейлі сезініп, ұғып, игеріп болмайынша — әлемге танылмақ емес, жалпы адамзаттық мәдени қорға үлес қоса алмақ емес» — дегенді мен айтқам жоқ қой. Ал, тарихқа мелейін болсақ, қазір эпос пен лироэпосқа, өткен ғасырдың ашық ақындарына нақ осы жылдары белсенділігімен қиянат жасап жүр. Бұлар секілді шалдардың творчествосына объективті баға берудің орнына — қазіргі мұрағаттарды білмедің деп ұрсу — әдебиеттен Эзоп пен Вергилийді өшірмеуен парлар. Мәселен, Вергилий «Энеида» жырында римдіктерге ауыл шаруашылығын да өрістетіндер деп ұран тастайды. Ол кездегі шаруа күйі белгілі ғой. Бірақ, сол замандағы Вергилий шөп-танапты егісті айтпады деп едан қалай бастартамыз.

Жағыпар үнемі өтірік сабақ береді. Ол біздің әдебиетімізді он жетінші ғасырдан бастағысы келеді. (Влі сол оқушы Нұрлан сөйлеп отыр. Ә. Т.) Бұл — тайын. Мейінше, Исатай мен Сырымды, Асан мен Тазша баланы, Қобыланды мен Қамбарды жазған ақынның, Қозы мен Баянды суреттеген жыраудың тамыры да тым әріде. Айыбы — біз оларды түгел зерттегіміз жоқ. Зерттейік десек — ғылымдағы «белсенділер» һәм олардың жергілікті итаршылары (!) мүмкіндік бермей, ашық аспанды тұмандатып жібереді. Күн сәулесі терезеден түсіп үйді жарық қылады. Ал халық тарихы адам жанын жадыратып, патриоттық сезім, күш туғызады. Күн жарығын аңсайтынымыз секілді тарих қуанышын өзімізден өзіміз неге қыянамыз!

- Бар айтқаның осы ма еді?
- Жағыпарға қанша айтсаң да аз.

Солай-солай шұбыртып кете береді. Сөз реті келген сон айта кетейін, Жайсаңбектің бұл екінші кітабында әр тарау шағын ғана ремаркадан басталады да кейіпкерлері шұбыртып сөйлеп ала жөнеледі. Содан әвәт де, кейіпкерлері де атының басын тарта алмай қалады.

Жайсаңбектің бұл шығармасы роман, жай ғана роман емес, дилогиялық роман аталғандықтан ондағы жәні жездетін орынсыз қылжак, дөрені қалжың, жазылудағы кейіпкерлер қимыл-әрекетіндегі жеңілтектікке тән қаласың.

Мен бұл мақаланы «Сарыарқаның сүйіктісі» сынау үшін жазып отырғаным жоқ. Сөз басында айтқандай, жас жазушылар, менің құрдастарым, қаулап өсіп келеді. Әзірге бұл қауымның бет алысы қиын. Романдар, повестер, пьесалар, әңгімелер елтеп емес көптеп шығуда. Солардың бәріне болмаса — бірінше бірінше болмаса — бәріне тоқталып, орынсыз маңғаймай да, омақастыра алтпай да, әділ ойын, құрдасың ағыл айтар, «азар» келесің, пішір алысып отырсақ одан ешкім ұтылмас. Одан тұтан әдебиетімізге келер пайда да аз болмас еді.

«Берерімді бердім» дейтін жасқа әлі келмегіз жоқ. Біз бәріміз де үлкен жолға жаңа шыққан кезіміз. Нұрлан Еңбек, маңдай терін қырық төгетін ерден алда екені рас. Сондықтан да жетістігіміз бен өттеген-айымызды бір бірімізге жасқанбай айтуды әдетке айналдырсақ — шын жанашырлығымыз, шын достығымыз содан ыана білінек.